

TÖRÖK ZSUZSA

PETELEI ISTVÁN JEGYZETFÜZETEI

Az MTA Könyvtárának Kézirattára az Ms 5721/107, Ms 5721/119 és Ms 5721/134–144 jelzet alatt őrzi Petelei István tizenhárom autográf jegyzetfüzetét. A füzetek Bisztray Gyula hagyatékának részeként kerültek a Kézirattár tulajdonába, az MTA Kézirattári Növedéknaplójának pecsétje szerint három részben: 1978-ban, 1980-ban és 1985-ben. Bisztray Petelei István életművének legalaposabb ismerője: ő gyűjtötte össze a Petelei-hagyatékot, ő írta meg a Petelei család szerteágazó történetét, ő rendezte sajtó alá irodalmi levelezését, és tervezte a jegyzetfüzetek (legalább egy részének) és a szintén tulajdonában lévő családi levelezés kiadását is, halála azonban megakadályozta ebben. Bisztray fő adatszolgáltatója Csiki Gál János budapesti festőművész-tanár, Petelei egyik nővérének unokája volt. Ő bocsátotta az 1930-as években a birtokában lévő iratanyagot (leveleket, ismeretlen elbeszéléseket, jegyzetfüzeteket, különböző okmányokat és fényképeket) Bisztray rendelkezésére,¹ és így került ezek egy része Bisztray halála után az Akadémia Kézirattárába.

A füzetek nagyjából átfogják Petelei írói működésének idejét az 1870-es évektől az 1900-as évek elejéig. Az első pontosan bejegyzett dátum 1873. december 16., az utolsó pedig 1905. május 6. Ezek nem a jegyzetelés elkezdésének és befejezésének pontos időpontjai, mivelhogy az első bejegyzett dátum előtt és az utolsó után is vannak jegyzetek, sőt olyan jegyzetfüzetek is, amelyekben egyáltalán semmilyen időpont-megjelölésre nem lehet rátalálni. Ez a jegyzetek típusától is függ: az egyetemi előadások jegyzeteit vagy az úti jegyzeteket többnyire pontos dátummal jelöli, az olvasmányokból származó vagy a később megírandó szövegekhez alpanyagot szolgáltató jegyzeteket viszont nem.

Ceruzával jegyzetel, csak nagyon ritkán és keveset tintával, nyilvánvalóan praktikus okok miatt is, apró, kezdetben jól olvasható írással, majd az évek elteltével egyre csúnyábban, ami igen megnehezíti és néhol lehetetlenné teszi a szavak kibetűzését.

A Kézirattár nem időrendi sorrendben katalogizálta a füzeteket, ennek ellenére a jobb áttekinthetőség kedvéért a következőkben a jelzetek és nem a (nagyobbrészt) rekonstruálható keletkezés sorrendjében mutatom be őket.

Az Ms 5721/107 szám alatti jegyzetfüzet kis, tizenhatodréti, barna bőrkötésű, kiskockás papírú zsebnotez. A borítócímoldal bal felső sarkában vésetlenül hagyott sárgaré-

¹ BISZTRAY Gyula, *Petelei István családja*, Bp., Egyetemi Nyomda NV., 1949, 4.

címerpajzsrátét; előzéklapjain barna alapon arany színű körminták. Az oldalakat ceruzával megszámozta 1-től 44-ig folyamatosan, a 45–52. oldalszám hiányzik, nem valószínű, hogy kitépte, mert ennek a noteszben semmi nyoma nincs, inkább szórakozottság jelének tűnik. Az 53. oldaltól 74-ig szintén folyamatos a számozás, aztán az előbbihez hasonlóan a 75–82. oldalak hiányoznak, a 74. oldalt a 83–88. folyamatos számozás követi. A 89–90. oldalak hiányoznak, aztán 91-től 154-ig ismét folyamatos a számozás. Nem mindig jegyzetel folytatólagosan, néha üresen hagy oldalakat. Ceruzával ír, kivétel a füzet belső címoldalának versója és a hátlap rektója. A belső címoldalon fekete tintával: *Atyafiságos látogatások 1898 Május* olvasható a megfelelő rokon látogatások időpontjainak feltüntetésével, a hátlap rektóján szintén fekete tintával: *2 arcz* cím, és az ezt követő feljegyzések.

Ms 5721/119-es számmal egy nyolcadrét, fehér ívpapírból összehajtogatott, fekete cérnával összefűzött tizenhat lapos jegyzetfüzetet katalogizáltak. A füzet külső sarkait ollóval lekerekítették. Nem számozza az oldalakat, végig ceruzával, folyamatosan jegyzetel. A jegyzetek tizenegy lapot foglalnak el a következő címekkel: *A szemem, Az út, A havasra, A tetőn, Az este, Hajnal, A havas, A Vlegyasza teteje*. A jegyzetfüzet egyetlen dátumot sem tartalmaz.

Az Ms 5721/134-es számú füzet egy tizenkettedrét, apró fekete-fehér kockás, műbőr borítójú, kiskockás papírú jegyzetfüzet. Hatvan lapból áll, a lapok sarkai lekerekítve. Nem számozza őket, és nem is jegyzetel folyamatosan, üresen hagy oldalakat, lapokat. Végig ceruzával ír, néhol apró betűkkel, néhol pedig nagyobbakkal. Egyike a legkésőbbi füzeteknek, ez magyarázza az írásképet is: Petelei kézírása az évek előrehaladtával egyre nehezebben olvasható. A füzetbe bejegyzett legkorábbi keltezés: 1902. május 21., a legkésőbbi: 1903. április 22.

Az Ms 5721/135-ös jelzetű füzet egy nyolcadrét, lilás, vékony kartonfedelű, fehér papírú jegyzetfüzet. A füzet borítócímoldalán piros keretes fehér címke, a címkén a gyártó cég és a gyártás helye: *Temesvári M. Marosvásárhely*. A füzet negyvennyolc számozatlan lapból áll, az utolsóból csak egy darabka maradt meg, a többi részét letépték. Ebben a füzetben sem folyamatosan jegyzetel, itt is üresen hagy oldalakat, lapokat. Az első bejegyzett dátum: 1894. augusztus 10., az utolsó: 1894. október 11. Ceruzával és fekete tintával ír. A füzet első részében egy úti jegyzet olvasható, ezt ceruzával írja, a füzet második felében található szépírói próbálkozásokat, feljegyzéseket, töredékeket pedig tintával.

Az Ms 5721/136-os egy nyolcadrét, fehér ívpapírból piros cérnával összefűzött, harminclapos kis füzet. A lapok számozatlanok, az első négy lapot üresen hagyta. Itt sem folyamatosan jegyzetel, helyenként keresztbe fordítja a noteszt, és úgy ír bele. Végig ceruzával ír, rendkívül nehezen olvasható, helyenként olvashatatlan írással. A bejegyzett egyetlen dátum (1905. május 6.) szerint szintén az egyik legkésőbbi jegyzetfüzetről van szó.

Az Ms 5721/137-es számmal katalogizált füzet egy nyolcadrét, zöldmintás kartonfedelű notesz. A borítócímoldalon piros keretes fehér címke. Negyvenkét halványzöld lapból áll, az utolsó lap alsó harmadát ollóval levágták. Az oldalakat megszámozta: az 1–9., 72–75., 79–86-os oldalakat kék színes ceruzával, a 10–71-es oldalakat pedig pirossal. A 76–78-as oldalak számozatlanul maradtak. Ceruzával, lila és fekete tintával jegyzetel.

zetel, apró, jól olvasható írással. Az írásképből és a jegyzetekből ítélve egyik legkorábbi, az 1870-es években keletkezett jegyzetfüzet.

Az Ms 5721/138-as füzet egy nyolcadrét, fekete-fehér-lila mintás kartonfedelű, fehér ívpapírú jegyzetfüzet. A borítócímoldalon címke, a címkén: *Sinay M. és fia papír kereskedéséből*. Hetvenegy számozatlan lapból áll, a páratlan szám értelemszerűen arra utal, hogy legalább egy lapot kitéptek a füzetből. Végig ceruzával, nem folyamatosan jegyzetel, helyenként apróbb, máshol nagyobb betűkkel, nagyon sűrűn. Ez a legkorábbi jegyzetfüzet, az első bejegyzett dátum: 1873. december 16., az utolsó: 1874. február 6.

Ms 5721/139 szám alatt egy tizenkettedrét, barna bőrkötésű, kiskockás papírú notesz található, piros mintás előzéklapokkal. Ötvennyolc lapból áll, a lapok sarka lekerekítve, az élmetszésnél pedig pirosra festve. A 4–7. oldalak számozva, a 8–9. oldalt kihagyta, valószínű szórakozottságból. A 10–18-as oldalakat folyamatosan számozza, majd 20-tól 36-ig csak a páros oldalakat, ezután pedig számozatlanul hagyja. Végig ceruzával jegyzetel, apró betűkkel. A notesz belső címoldalának versóján: *Kolozsv. Petelei István*, majd rögtön utána a következő oldalon az első bejegyzett időpont: 1888, az utolsó, mely ebben a noteszben olvasható: 1892. augusztus 30.

Az Ms 5721/140-es egy tizenhatodrét, fehér papírú, vékony kis notesz. A kötéstábla lila selyemmel van bevonva, a lapok az élmetszésnél aranyozottak. Csak tizenkét számozatlan lapból áll. Ceruzával, fekete és lila tintával jegyzetel bele. A harmadik oldalon: *Szováta. 1895.*

Az Ms 5721/141-es számú egy szintén tizenhatodrét, barna vászonkötésű, kiskockás lapú jegyzetfüzet, piros mintás előzéklapokkal. A lapok sarka lekerekítve. Ötvennégy számozatlan lapból áll. Ceruzával jegyzetel bele, és csak nagyon keveset fekete tintával. Nem található egyetlen, a jegyzetelés időpontjára utaló dátum sem benne, viszont egyéb feljegyzésekből arra következtethetni, hogy az 1870-es évek második felében írogatott bele.

Az Ms 5721/142-es egy tizenkettedrét, apró fekete-fehér kockás, műbőr borítójú, kiskockás lapú notesz. Huszonnégy számozatlan lapból áll, ebből láthatóan két lapot kitéptek. Ceruzával és fekete tintával jegyzetel bele az 1880-as évek közepén; az egyetlen feltüntetett dátum: 1885. július 1.

Az Ms 5721/143-as notesz külalakra éppen olyan, mint az Ms 5721/137-es, csak ennek a címkéjére fekete tintával ráírta: *1879. Május*. Huszonhat számozatlan lapból áll. Többnyire ceruzával ír, de fekete tintával is. Az első oldalon: *1879 Julius 26*. Az utolsó bejegyzett dátum: 1880. július 15.

Végül pedig az utolsó, az Ms 5721/144-es számú füzet egy nyolcadrét, szürke műbőr táblájú, kiskockás papírú notesz, hóvirág mintás előzéklapokkal. A borítócímoldalon piros betűkkel rányomtatva: *Notes*. Harminckét lapból áll, a lapok sarka lekerekítve. Nem számozza a lapokat, végig ceruzával jegyzetel bele. Időpont-megjelölés nem található ebben a noteszben.

A tizenhárom² jegyzetfüzet változatos, különböző témájú és típusú jegyzeteket tartalmaz, az egyetemi előadások jegyzeteitől, az olvasmány- és úti jegyzeteken át a később megírandó szövegekhez alapanyagot jelentő, illetve a magánéleti vonatkozású jegyzetekig.

Az MTA Kézirattára az Ms 5722/250-es jelzet alatt őrzi az író egyetemi oklevelét is. Petelei 1871-ben iratkozott be a Pesti Egyetem Bölcsész Karára, és az 1874–1875-ös tanévben fejezte be tanulmányait. Tanárai a korszak nevezetes egyéniségei: Budenz József, Cherven Flóris földrajzi író, az orientalista Hatala Péter, a mű- és régiségbúvár Henszlmann Imre, Horváth Mihály, Hunfalvy János, a művelődéstörténet-író Kerékgyártó Árpád Alajos, a pedagógia tudománnyal foglalkozó Lubrich Ágost, Leon Pugin francia vendégtanár, Rómer Flóris, Salamon Ferenc, Somhegyi Ferenc piarista rendfőnök és Toldy Ferenc.

A minden valószínűséggel legkorábbi jegyzetfüzet (Ms 5721/138) a budapesti tanulmányok nyomait viseli magán: Petelei a hallgatott előadások egy részének anyagát jegyzi ide le. Ha a feltüntetett időpontokat, az előadók nevét és az oklevél megfelelő éveinek tantárgyait összevetjük, akkor egész pontosan láthatóvá válik, hogy mely előadásokat jegyezte. Ennek megfelelően a jegyzetfüzet legnagyobb részt az 1873–1874-es tanévben a Salamon Ferenc, Rómer Flóris és Henszlmann Imre által tartott egyetemi előadások jegyzeteit tartalmazza. Salamon az említett tanévben *Magy. orsz. hadi tört. kapcsolatban civilizatioja történetével*, Rómer *A szobrászat és a festészet a középkorban*, Henszlmann pedig *Az ókori művészet tört.* címmel tartott előadásokat.³

Petelei olvasmányjegyzetei részint levéltári kutatások eredményei, részint pedig különböző korabeli kiadványokból származnak. A levéltári jegyzetek a marosvásárhelyi Erdélyi Híradó 1877–1878-as évfolyamában⁴ közölt kis művelődéstörténeti írásainak és a Századok 1878-as évfolyamában megjelent cikkének⁵ az előtanulmányai a marosvásárhelyi 17. századi céhek életéről.

A korabeli kiadványok közül többnyire a Budapesti Szemlét és az Új Magyar Muzeumot forgatja, legalábbis a jegyzetek erre utalnak. Ezek a jegyzetek is valószínűleg

² Az OSZK Kézirattára az Oct. Hung. 1662-es raktári szám alatt őrzi még egy Petelei-jegyzetfüzetet, ennek anyaga azonban részben ismert, több Petelei-kötetben is megjelent *Mezőségi út* címmel. Fekete műbőrrel bevont, kemény táblájú nyolcadrét füzet, piros mintás előzéklapokkal és kiskockás lapokkal, melyeket fekete rányomott számokkal számoztak meg. A *Mezőségi út* mellett még egyéb rövidebb jegyzeteket is tartalmaz. Az OSZK Kézirattári Növedéknaplójának pecsétje szerint 1959-ben került az OSZK tulajdonába. A kéziratár szintén Bisztray Gyulától vásárolta meg egyéb levelekkel együtt.

³ *Index lectionum, quas se frequentaturum rite professus est. S[t]eph. Petelei oriundus Maros-Vásárhely [Azon előadások jegyzéke, melyeket a marosvásárhelyi származású Petelei István rendben teljesített]*, MTAK Kt., Ms 5722/250, f. 3v. (A latin szöveg kiolvasásában és fordításában nyújtott segítségért köszönet Simon Józsefnek.)

⁴ PETELEI, *Miért gyűjtjük a czéhszabályokat?*, Erdélyi Híradó, 1877, 1. évf., 70. sz. (jún. 14.), 277; Uő., *Asztaltartási szokások ezelőtt 200 esztendővel*, Erdélyi Híradó, 1877, 1. évf., 71. sz., 281–282; Uő., *Czéh dolgok II. Társadalmi állás*, Erdélyi Híradó, 1877, 1. évf., 72. sz. (jún. 19.), 285–286; Uő., *Czéh dolgok III. Az én nagyapám*, Erdélyi Híradó, 1877, 1. évf., 73. sz. (jún. 21.), 289–290; PETELEI István, *A maros-vásárhelyi czéhek [!] házi szokásairól*, Erdélyi Híradó, 1878, 2. évf., 28. sz. (márc. 5.), 109–110; 29. sz. (márc. 7.), 113–114.

⁵ PETELEI István, *A maros-vásárhelyi czéhek házi szokásairól*, Századok, 1878, I. füz. (jan. 15.), 94–101.

tanulmányaival kapcsolatosak: többek között Salamon és Gyulai Petőfi-cikkeiből, Gyulainak a magyar színművészetrel és drámairodalommal kapcsolatos írásából, szintén Gyulai *Bánk bán*-cikkéből, Deák Ferenc Lustkandl Venczel közjogi munkájára adott válaszából, illetve Carlyle Burns-életrajzából ír ki rövid részeket.⁶ Általában megjelöli az olvasott kiadvány évfolyamának számát, ezért könnyen visszakereshetők a cikkek, de esetenként meg is felelkezik a bibliográfiai utalásokról. Jegyzetei az olvasott tanulmányoknak nem áttekintő, összegző leírásai; többnyire csak egy-egy olyan részt másol be a noteszbe, ami valamilyen szempontból megragadhatta figyelmét vagy a későbbiekben felhasználhatónak vélte. Sok más utalás is található a noteszekben egy-egy kiadvány (Akadémiai Értesítő, Erdélyi Muzeum, Hitel, Kelet Népe, Századok) bizonyos tanulmányaira vagy pedig olyan könyvekre, amelyeket feltehetően tanulmányaihoz használt (Horváth Mihály történelmi munkáira, az ifj. Szinnyei József fordította német Flegler Sándornak *A magyar történetírás történelme* című könyvére, Varga Jánosnak 1877-ben Aradon megjelent *A babonák könyve* című munkájára, a *Találmányok* könyvére – ebből több volt már a korban is, Apor Péter *Metamorphosis Transylvaniaejára*, Szilágyi Sándor *Erdélyország története* című könyvére stb.). Mindezek mellett pedig Orbán Balázs ismert könyvéből is jegyezget, az erdélyi tájakkal való ismerkedést ezek az olvasmányok és jegyzetek biztosítják az utazások során való közvetlen találkozást megelőzően.

Úti jegyzetei főként erdélyi utazgatásaihoz, ahogyan ő nevezi: csavargásaihoz kötődnek. 1879-ben Ratosnyán keresztül Régenbe, Dédára, Toplicára és végül Borszékra látogat, 1880-ban Vármezőn keresztül Szovátára, majd innen a Szent Anna tóhoz és Kovásznára. 1887-ben a Királyhágón túlra tesz látogatást: Nagyváradon, Püspökladányon, Debrecenben, Miskolcon és Kassán jár. Ugyancsak 1887–1888 körül Déván és Vajdahunyad környékén, illetve Segesváron és Udvarhelyen. 1894-es utazásának jegyzetei alapján rekonstruálható útvonala erdélyi falvakon és városokon keresztül vezet: Ernye, Iszló, Kál, Deményháza, Mikháza, Remete, Szováta, Görgény, Ditró, Csíkszereda, Gyergyó, Tusnád. Gyakran kirándul a havasokba, különösen kedveli a Bihar-hegység Vlegyása csúcsát. 1902-ben Abbáziában is volt. Az utazások során nemcsak jegyezget, hanem rajzol is: házakat, dombokkal körülvett völgyeket, virágmintákat, kis térképeket. Éles megfigyelőképességgel jegyezgeti nemcsak a tájról alkotott benyomásait, élményeit, hanem az emberekkel, ahogyan ő nevezi: „alakokkal” kapcsolatos megfigyeléseit is. Noteszeibe vázolt modelljei későbbi szépirói szövegeihez biztosítanak sok esetben alapot.

Magánéleti feljegyzései nem személyét, érzelmeit, belső, szubjektív megélésait dokumentáló anyagok, hanem a magánéletnek ennél sokkal prózaibb oldalához kötődnek: 1895-ös szovátai lakásvásárlásához, a mindennapi élet kiadásaival kapcsolatos számítá-

⁶ SALAMON Ferencz, *Petőfi újabb költeményei*, Budapesti Szemle, 1858, 5. köt., XVI–XVII. füz., 288–306 (a közlemény első része: uo., 4. köt., XIV. füz., 502–516); GYULAI Pál, *Petőfi Sándor és lyrai költészetünk*, Új Magyar Muzeum, 1854, 4. évf., I. füz. (jan.), 24–43. és II. füz. (febr.), 97–124; Uő., *Nemzeti színház és drámai irodalmunk*, Budapesti Szemle, 1857, I. köt., I. füz., 120–139; Uő., *Katona József és »Bánk bán«-ja*, Budapesti Szemle, 1860, 11. köt., XXXV–XXXVI. füz., 72–168; DEÁK Ferencz, *Észrevételek Lustkandl Venczel ily című munkájára: »Das Ungarisch-Österreichische Staatsrecht« a magyar közjog történelmének szempontjából*, Budapesti Szemle, 1865, I. köt., I. füz., 3–170; Burns (*Irói jellemtáraz Carlyle-től*), közli SZÉKELY József, Budapesti Szemle, 1865, 3. köt., X. füz., 380–416.

sokhoz, tartozásokhoz, rokoni látogatások statisztikai felméréséhez, ismerősei lakcíméhez.

Az igen heterogén szövegelméletből változatossága ellenére jól körvonalazódik a jegyzetelő Petelei világgal szembeni alapállapota: a szemlélődés; kitűnő megfigyelőképessége révén a külvilág ingereivel szembeni különös érzékenység, a látás és a meglátás képességébe, a helyenként felmerülő kételyek ellenére az írásba, a látványok tényszerű lejegyezhetőségébe vetett hit.

Az alábbiakban szemléltetésül álljanak itt 1887-es, Királyhágón túli utazásának jegyzetei az Ms 5721/107-es jelzetű noteszből:

Csavargás 1887 Aug. 9. I nap⁷

Nem találok sok írni valót. A falvak mind egyformák. Kicsit, hogy nagyobb kicsit hogy kisebb házak. Mit érdekel? Végig ha járok a temetőn meg se látom a sok kereszt mián, hogy kicsi az⁸ egyik sír a másik mellett. Elmegyek tíz falu mellett, nem tudok roluk semmit ha a 11-ikhez értem. Igen rossz utleíró vagyok. A pirosan felkelő nap; kék ködbe takart hegyek („aszály róna az a kék” azt mondja a kocsisom „szegénység”) föld lombos erdők, letarolt buza földek a szalmacsonkok felett⁹ uralkodo cigánytövissel, bogáncscsal, kenderszálat¹⁰ húzogató asszonyok a sárgás vetésben, lomhán rágszáló tehének sovány réteken, friss kecskék mohon nekiesve a piros galagonya bokor fiatal hajtásainak – mind szépek, mind érdekelnek. De nem tudok írni roluk. Betűben nem lehet élvezni az élve bájos, nagy szabad, pompás természetet.

Néha azonban holmi haszontalanság megragad. Arrol vissza emlékezem a falura örökké. Teszem azt egy igen fehér fal (a többi is fehér bár) egy sugár dali leány (más határon is virul csokorral ilyen szép virág).¹¹ Miért miért nem? – egyszer csak fehér fal, dali leány elé áll mint valami jelenés – az emlékezetem elé. „Itt vagyunk, kellünk?”¹² S én ezt mondom: „hát elé csendes képek” be is hunyom a szemeimet s bizony elevenek legyenek – hogy csaknem hangzani¹³ hallom szép leány szavát szelíd állat lába kopogását, golya madár szárnyának suhogását a csendes légben.

Egeres mellett, a dombocskán kis vakolatlan templom¹⁴ áll. Félig uj, félig rom. Isten tudja: volt-e? lesz-e? Domb oldalon hallgató temető. Arasznyi fakeresztek a perzselt

⁷ A részletet betűhíven, a kritikai kiadások normáinak megfelelően közlöm. Az értelemzavaró ékezhíányokat (á, é) javítottam. Mivel ezek nagyon gyakoriak, a lábjegyzetekben nem tüntettem fel őket. Mivel az ékezháznál a hosszú–rövid magánhangzók esetében igen kétértelmű, lévén, hogy a betű fölötti vízszintes ékezet hol rövid, hol pedig hosszú magánhangzót jelöl, ezért ezek eldöntésében a mai helyesírási gyakorlathoz igazodtam. Az eredeti központosítást is megtartottam, viszont a bezáratlan mondatokat bezártam, ezeket minden esetben feltüntettem.

⁸ K: a [z beszúrva]

⁹ K: <között> felett

¹⁰ K: kendert [emend.] szálat [utólag a szerző által beszúrva]

¹¹ K: (... virág) [emend.]

¹² K: <másképp nem tehetünk> kellünk? [emend.]

¹³ K: csaknem a hangzani [emend.]

¹⁴ K: templom [emend.]

fűben. Ime itt az alyban (majdnem a robogó vonat töltése mellett) a keresztek között egy friss sírdomb felett egy pálcza van leszurva; pálczán babos, virágos piros kendő. Kendő alatt elszáradt csokor citrusból jó szagu majoránnából kötött.¹⁵

Szerelmes leánytól halál lopta legény aluszik ott alant. Nekem senki, neki minden.¹⁶ Mégis nem felejttem el a kis babos kendőt, kendőről Egeres szegény temetőjét.

* * *

(Már nem lehet utazni) A gabonát learatták s a zsidók a coupeban adnak vesznek. De szörnyű lármát ütnek. Hogy mi ott szuszogunk könyvvel kezünkben mit érdekli őket? Tele torokkal, neki hevülve, kiáltva, zihálva hangzik: 8.50, 8.25 ½.

S mindenik coupeban hol árpa, hol buza, hol rozs.

Ocsmány meleg. A zsidorol hull le az izzadság, a zsír, a vékony kabát s szájából a német szo. Ezek a vadmagyarok (mikor demonstrálni¹⁷ kell az antisemitizmus ellen) egy magyar ígét¹⁸ bár ki nem szalasztanak. Pedig Nagy Váradon ültek fel.¹⁹

* * *

10 órára *Püspökladánba* érek. Varakozó időm van vagy 3 óra. Kocsit keresek mely a városba vigyen. Nincs.

„A kertek alatt tessén menni.”²⁰ S én égő melegben megyek a kertek alatt. Szél kerekedik minden két perczen s vele kerekedik olyan por a milyent én nem láttam. Nem is por ez, hanem füst a földből. Feketés, átláthatatlan, lomha füst, mely elborítja a látó határt, s²¹ engem, eltöltve ruhámat, szememet, számat. Gabnával rakodott szekerek loholnak végig az uton (?) Nyomukban éjszaka kél porból.

Hát bekutyagolok. Csordultig vagyok jó szándékkal. Minden szép nekem. A pompás alföldi városok közül az első *P-Ladány* a mit látok.

És igen nagyon elbusulom²² magam. Ezt a Ladányt kár volt olyan hosszú ideig építeni. Egy ilyen várost ma jó amerikai sistemával két hét alatt a semmiből fel lehet építeni. „Semmi” alatt itt sárt értek s nádat. Ezekből áll P-Ladány. Nád fedélnek, sár falnak.

Persze ez a két hetes város nem lenne piszkos. Ez a Ladány igazán képzelhetetlen piszkos.

Van egy pár emeletes háza (a mikor már az ember egy fél óráig bukdácsolt a poros egyenes utcán végig) azok mintha annyi özvegy asszony házai lennének. A járásbiroság

¹⁵ K: kötött [emend.]

¹⁶ K: <ugy lehet> minden

¹⁷ K: demonstrálni [emend.]

¹⁸ K: egy magyar ígét [**magyar** utólag a szerző által beszúrva]

¹⁹ K: fel [emend.]

²⁰ K: „...menni” [emend.]

²¹ K: meg s [emend.]

²² K: <csalodom> elbusulom

épülete vedlett, füstös, piszkos, boltocskák, házacsok romlottak meszeletlenek. A járda előttük hol egy deczkaszál, hol portékás ládák oldalai.

Nem! én a mi kis erdélyi városkáinkat nem szidom többet.

Ah! a templom környéke! Micsoda elvadult, ronda hely.

S jó na az isten! (Kiki gondoljon maga magára) de doktor üvegtáblájával de ügyvéd czégtáblájával diszes ház mért olyan elhagyatott?

Mikor visszatérek busan egy táviro oszlopot látok. Mire ez ide? Ki siet itt? Mikor itt úgy elvan maradva minden?

Bezárt ablaku házból a „Traviata” bus dallamát gyömszőlik ki valami Rákoczi kora beli zongorából. Isten mentse meg bűnbeeséstől a gyenge halandokat!

Pompás öreg akácok az egyenes utcákon végig. De képzelhetetlen némaság az akácok alatt. Ez az udvarokban, és az utcákban mindenfelé.

Sohajtok! Tudom is én mért.

Én ezt a Ladányt mindig nagy derék *magyar* városnak képzeltem. Kellett nekem ide jönöm? Hiszen ez egy nagy derék *török* város.

Kutyák nélkül – de Ázsiából.

II nap

Ah! micsoda pazar élvezet ez! Itt egy nyüzsgő eleven nagy város. Minden új nekem a merre nézek. Siető emberek.²³ Idegen a mennyi. Ugy érzem, hogy egészen egyedül vagyok. Sem a falakhoz sem az emberekhez semmi közöm.

Néha megszólítok valakit kérdezősködve. De csakúgy duskálok az alakokban, csakúgy válogatok. Ez összehúzott szemöldökű, napsütötte kevés szavu ember. Béke adassék neki, mert az nem locsog velem.²⁴ Ezt nem szolítom meg.²⁵ Az a mikor beszél a társaival olyan egyenesen hordja a nyakát, olyan magasan elnéz az emberek feje felett – hogy bizonyosan velem *idegennel* szóba se állana.²⁶ Aztán kék lajbiban fényes gombokkal derék czívisék; aztán teleképű egészséges vállas harsogva beszélő ficzok jönnek, aztán gatyás paraszt és áruló asszony – s én kiválogatok egy szelid képű öreges anyokát. Ez beszél bizonyosan. Kérdelem.²⁷ „Erre menjen lelkem”²⁸ így kezdi a szót.

* * *

Debreczenbe visz a kocsi. Az én képzetembe egy törpe házas város ez deákokkal és gerundiumokkal. A házak égnek a deákok eloltják. Ha tél van ellopják a kerítést a deá-

²³ K: emberek [emend.]

²⁴ K: velem [emend.]

²⁵ K: meg [emend.]

²⁶ K: állana [emend.]

²⁷ K: Kérdelem [emend.]

²⁸ K: „Erre menjen lelkem” [menjen utólag a szerző által beszúrva]

kok. Aztán van egy repedt harang a collegiumban, és vannak ott vaskalapos professorok a kik Csokonait is gyötörték.

Az ám! Egy csinos maroknyi gőzmasina áll az utcán utra készen.²⁹ A debreczeni helyi vasut. Pompás kövezett uton megyünk be. Csupa új fedél, új házhomlokzat két oldalt.³⁰ Egyenes széles utcák pompás templomok, akácok az utcák szélén, elevenség. A diákok gerundiumaikkal bizony sehol. Nyüzsgő ado vevő népség. Boltok, robogó szekerek, modern paloták, pezsgő eleven élet.³¹ Ez egy nagy város, ez egy gazdag, pénz-zel, kényelmi igényekkel bíró város, ez egy haladásra kijelölt pompás nagy európai város – olyan messze fekvő Ázsiától a milyen messze csak lehet.

Gondolkozom: bejegyezzem e ebbe a könyvbe, hogy micsoda nagy házak vannak Debreczenbe? Teszem azt itt van a collegium, itt a város háza meg a Bika vendéglő, meg az új templom? Hát azt hogy a városnak 14 mtf. a határa? Hát azt, hogy népe igen áldozatkész; meg a köztisztviselőket a város tartja fenn (a kormánytól mit se kérnek) pedig sok van ám, s pedig községi pótdótot csak egy krajczárt is nem fizet a civis? Hát azt, hogy roppant lelkes a civis. (Thalynak is Orbánnak is ugyan azon civis egy-egy házat ajándékozott s nevére íratta csak hogy ne legyenek e hazafiak idegenek Debreczenbe. A mit tennie a civisnek szép volt, hanem ha vigan elkártyázta volna azt a pénzt a civis az sem lett volna csuf.)

Nem! bánom is én a falakat meg az embereket, meg a numerosokat. Pihenni járok – hadd maradjon meg álmképnek mindez a mit látok.

Semmi tanulmány. Majd ha szükségem lesz egyszer rá az eszembe visszaötlök a mi vissza s a többit hozzágondolja a képzeletem.

* * *

Benéztem a szerkesztőségekbe. Ők is azt hiszik, hogy körülöttük forog a világ s nekik is vannak czikkeik a mik „olvasottak kell, hogy legyenek mindenfelé hol magyar él.”

Vértesi ez az ideges, ajakszélén rángatodzo [...] ur ezenfelül az ő véleménye körül forognak hiszi a világot az irodalomban is. A kiről ő megmondja hogy az tehetség, hát az tehetség, a kiről megmondja, hogy nem tehetség, hát nem tehetség. Itél pazarul és olyan határozottsággal a vele egy barázdában dolgozó emberek munkája felől, hogy az ember majd elhiszi hogy a Vértesi barázdája a legcsodásabban megmunkált nagy e világ szánto földjén. Van neki külön grofja. A mint ott kinn ülünk a városi erdő pompás pavilonjában így szol: „A grof tegnap ezt mondta:³² Te! hol jártál az este? ugyan kerestelek.³³ Mindig keres, ha nem kap meg szerkesztőségben hát otthon.”

Aztán el is elmegyünk oda vacsorálni a hol a grofja található.

²⁹ K: készen [emend.]

³⁰ K: oldalt [emend.]

³¹ K: élet [emend.]

³² K: mota [emend.]

³³ K: kerestelek [emend.]

Ez egy becsületes szeretetre melto arczu öreg ember (Vay gr) a ki megérdemelné hogy szeretetben nőtt, szeretettel körülvett csendes polgárember legyen.³⁴ Ah! de ekkor nem lenne neki Vértessije. Husos orru kis szemű jovialis beszédű, kövéres vászonkötösű, nagy pipájú ur, a ki szeret evődni, civilekkel, nagy száju ujságírokkal együtt ülni azon asztalnál s jobb társaság hiányában a hol elegánsul unhatná magát mulatni a gyengébb társasággal egy kis korcsma utczára néző léczes kertecskéjében.

Ott van egy ideges szénfekete szőrű professor. „Ember gyűlölő” azt mondja rola Gáspár Imre. Sok humorral csokolni valo derűvel szidja a zsidót.

Aztán egy modos czivis kékben. Fehér már a haja – de eliszogat a fiatalsággal csendesen reggelig s ocsmány adomákon vigan röhög... Aztán egy sötét ábrázatu fiatal pap Galacszrol egy elégedetlen, keserű igen kellemetlen fráter, a ki ugy beszél mintha mindig harapna valakit.

* * *

(A pusztá.) Repülni szeretnék rajta.³⁵ Mert olyan nagy és szabad. De aztán az jut az eszembe: odébb is ilyen meleg és unalmas? Mire repülni? Semmi a mit lássak. Az éggel összenőtt föld, mikor tisztán tudom hogy nem tartoznak együvé s nincsenek összeköttetésben egy a mással. Rettenetes nagy nagy föld. Onnan tudom hogy milyen nagy, mert ime itt, itt a hol a vonat elrobog az országot képezte dombocskába ragasztva van egy kunyho a föld alatt.³⁶ Csak két sátorszerű fedele emelkedik ki a síkságból, fedelén sárga virágu tök indái futottak el s gyenge fűszálak ingadoznak.

Ajtáján két kis kis gyerek néz ki.³⁷ Nagyon fekete szigoru az egész lyuk. De istenem! mikor itt olyan roppant nagy minden: hát mért nem jut e két gyermeknek egy nagyobb hely háznak a föld felett.³⁸ Ah! roppant nagy a pusztá hozzámérve³⁹ ehez a roppant kicsi lyukhoz a hol ez a két emberi rügy felnő...

Egy harang szol.⁴⁰

Olyan mint a várbeli harang hangja nálunk oda haza.

Üdvözlégy! üdvözlégy.

Behunyom a szemeimet és látom a szőlő oldalt a füzek⁴¹ és égerfák közt futo széles pompás Marost, hegyek lábainál hallgato kis fehér falukat a fészket az én édes csendes kis fészket.

Bing-bang. Mélyen. Komolyan.⁴²

³⁴ K: legyen [emend.]

³⁵ K: rajta [emend.]

³⁶ K: alatt [emend.]

³⁷ K: ki [emend.]

³⁸ K: a föld felett [utólag a szerző által beszúrva]

³⁹ K: <...> hozzámérve

⁴⁰ K: szol [emend.]

⁴¹ K: <az> a füzek

⁴² K: Bing-bang. Mélyen. Komolyan [utólag a szerző által beszúrva; emend.]

Minden édes, drága ott nekem.⁴³ Az ő nyomát látom most is az udvar porondjában. Szép szemének tekintete járja az akkor még apro bokrokat. Oh bimbom, bimbom! mért hagytál itt.

Ugy. E haranghoz⁴⁴ hasonlatos szava volt annak a melyikkel őt kikísérték. Törjön szét a teste, némuljon meg nyelve, ha ő még azután is tud szolani, hogy őt a ki maga volt a szépség az áldás halottan hidegen a temetőkertig kikísérte hangos szóval.⁴⁵

* * *

Bizony én *Debreczenből* keveset láttam. Hanem Gáspár Imre a ki mindent nagynak lát s Vértesi a ki mindent kicsinek lát elmondták hogy mi van látni valo. S én is azt láttam. De hogy úgy a mi az én szememhez tapad ha kevesebb mint a valóság s ha több hogy azt lássam. Az ördög vigye el a ciceronékat.⁴⁶

Reggel azonban pompás állapotok virradtak reám. Tudniillik igen nyugodalmas jó éjszaka után a mi alatt nem magyarázott de senki semmit az indoháznál egyedül egy asztalnál (mialatt kinn a lombos nagy erdő gyapját csak alig sugározta be a borongos-ködös levegőn átigyekvő napsugár) elkezdtem pirkálni a mi itt elébb II számmal van jelölve. (12 oldalt.)⁴⁷

Aztán a kocsiban is egyedül. A tiszta házikok hosszú vonala marad el mellettem; Debreczen nagy templomaival; a nagy erdő (melyben Simonyi generális ültette az akácot oda hol közlegény s a tölgyet hol tiszt állott) csecsés villáival s a⁴⁸ rengeteg pusztát hosszában és keresztül kasul, beláthatatlan vonalokban gazdag nagy rengetegeket, tisztasáikon legelésző állatokkal.

Olyan a hangulatom, hogy valami napraforgók egyenesen reám néznek. A szél csendesen meglobálja sugaras fekete ábrázatukat s én leemelem kalapomat így szolva: „Jo reggelt, jó reggelt, barátságos napraforgo.”

Nem különben az árokban keskeny levelű fűzek ingadoznak buzgon.⁴⁹ Le hajolnak igen alázatosan s én így beszélek:

„Nincs igazán mért kedves fák én egy igen egyszerű, szegény legény vagyok. Ki szép jó reggelt kívánok önöknek.”

S minél lassabban megy a vonat annál inkább tetszik nekem. Egyedül vagyok. Rágondolok arra a puha kis kézre, mely megremegett az enyémben az este Jegenyén – s akarom-e nem-e mosolygok. Rá vidám kis történetekre a miket hallottam olvastam és fennhangon kaczagok. Gyermekes ölelő karját, csókját érzem és behunyom szemeimet.⁵⁰

⁴³ K: nekem [emend.]

⁴⁴ K: <Ehez> E haranghoz

⁴⁵ K: szóval [emend.]

⁴⁶ K: ciceronékat [emend.]

⁴⁷ K: (12 oldalt) [emend.]

⁴⁸ K: s rengeteg pusztát [a beszúrva]

⁴⁹ K: buzgon [emend.]

⁵⁰ K: szemeimet [emend.]

Berendezem magamnak a coupét. Otthon vagyok. Nem tudok betelni lombos erdők, fehérló falvak látásával. Elfeledkezem magamról és énekelek.

Kinn borongos az idő. Kissé hüvös van. Igazán! Az én elemem ez a hideges, szomoru idő.

Azonban egy állomástól a másik egy pénztiszt ül be „hozzám.” Bepipázza a coupét. Untalanul nyögi hogy ocsmány lassan czammog a vonat, szid mindent s ásit, türelmetlenkedik.

Unom. Elalszom.

* * *

„Miskolcz.”

Mi nemes Kolozsvár a magunk gentry mivoltunkban koldusok, rongyosak vagyunk de büszkék.⁵¹ Az apáink s az őseink általában. Szennyünk is aranyos a régi dicsőség visszaverődő sugaraitól.

Addig míg mi kéjlgünk s tesszük a szépet magunknak a városok itt haladnak nagyon. „Miskolcz” kiáltja a vezető s nagy zsufolt indoházból friss pompás városra megyünk át.

A fedelek jó része a belvárosban bizony új. S ezek alatt az új fedelek alatt luxussal épült házak. Házak tövében bolt bolt mellett; bolt előtt aszfalt járon tömérdek loto futo nép. Elevenség, zaj mindenfelé.

Már most fel lehetne fedeznem ezt a Miskolczot. Leírom fekvését, a Hegyalyát Tokajtól, melyen berobogunk; a pusztát innen s a nagy hegyeket túl a városra, a hátori völgyet s az ezüstös vizet mely végig suhan a völgyön az Avas lábánál a nyughatatlan városra.

Hanem bolondság lenne felfedezni Miskolczot.

Kocsiba ülök, mely a megye házhoz visz.

„Itt e a főjegyző ur?”

A hajdu hozza vezet.

Lévai Jozsef a poeta ez. Szelid csendes ember;⁵² jóságos tekintettel kissé lepegő nyugalmas beszédmodorral valami bölcs derüvel a modorában.⁵³

Neki indulunk Miskolcznak. Nem magyaráz.⁵⁴ Szeretem érte. Nem ocsárol.

A hol eddig jártam a maga városával minden vezetőm elégedetlen volt. Nem elég mívelt neki, nem elég gyorsan halado, nem elég finom.

Lévainak épen így jó Miskolcz. Isten adta joga a poetának hogy a jót a szépet inkább tudja élvezni más közönséges halandónál.

Mert édes anyja a Muzsa szép istenasszony.⁵⁵

⁵¹ K: büszkék: [emend.]

⁵² K: <temperamentumu> ember

⁵³ K: modorában [emend.]

⁵⁴ K: magyaráz [emend.]

⁵⁵ K: istenasszony [emend.]

Az Avasra mászunk fel. Lenézünk a kertek közt fekvő városra. Mintha csak erdőbe lenne építve Miskolcz anyi a fa mindenfelé.

Aztán behuzodunk a Lévai pinczéjébe.⁵⁶ Az apro hordok finom tartalmából asztalra kerül néhány üveg. S ketten csendes beszélgetes közben (a mint ő a derűs multat a mint én a jóval biztató jelent emlegetjük) eltöltjük⁵⁷ az időt mígcsak az ora sietésre nem int.

Isten veled te csendes szeretetremélto öreg.

Ugy sajnálom bucsuzni. Mert erre az életre szol az a kézfogás a melyikkel elválunk. Bizonyosan soha se látjuk egymást többet.

Eh! minek temetek. A masina fűtől s vágatunk Kassa felé.

III nap

Ablakomon emberszo zaja, kocsik kerekének zörgése hat be. A szél ingatta nagy fák alatt⁵⁸ vevők, eladók zajognak. *Kassán* töltött nyugalmas éj után ébredek meg.⁵⁹

Hogy az este berobogott velem a kocsi átfutottam⁶⁰ a főtért nagy hirtelen. A fekete, akácokkal körülvett bazilikát, a nyüzsgő sétatér s a járot végig, hol kinn volt „egész Kassa.”⁶¹ Csoportok fiatal népekből, kik nevetnek dévajkodnak, locsognak. A sétatér padján jóközel egymással tiszt ur ül gyenge leánnyal. A válluk összeér a mint sugnak, sugnak valamit.⁶² Mi lehet az istenem, hogy itt a felhomályban s csak kettecskén azon a padon sem lehet hangosan elmondani.

Arább is fiatal legény fiatal leánnyal s még arább. Ez egy jelenet Bocacioból. Én ülök a megbűvölt fán.

Mindenütt sutognak, nevetgélnek; ölelgetésre csokolodzásra való előkészületek ezek.

Dallamos hangu ora a toronyban így szol: „tíz az ora.” S erre haza megy „egész Kassa.”

S én boldogan alszom.

Ime, reggel van. Hirtelen öltözöm s bebarangolom ezt a halado fiatal (pedig milyen régi) szép várost, zöld ligeteit, épülő tereit sétáló helyeit s nem tudok megválni a domtól. Csak a déli oldala kész. Új loggiát új pompás portálét emeltek. De milyen ez. Milyen könnyű, milyen merész, milyen bájos. Csipkéből egy pompás nagy drága ház. Melto az istenhez.

Ah! (ez jut az eszembe) nincs most nagy gondolat a világon. A vallásos gondolat íme vidékenként ilyen nagy alkotásokra készítette az embereket, mint az a Dom is Kassán.

A nemzetiségi eszmével, ha nagyon viselősek a népek alkotják (p. Erdélyben) a „Tribunát.”⁶³

⁵⁶ K: pinczéjébe [emend.]

⁵⁷ K: eltöltjük [emend.]

⁵⁸ K: <bolintgatnak> alatt

⁵⁹ K: meg [emend.]

⁶⁰ K: <az [...] egy> átfutottam [[...] utólag a szerző által beszúrva, olvashatatlan]

⁶¹ K: „Kassa” [emend.]

⁶² K: valamit [emend.]

⁶³ K: „Tribunát.” [emend.]

O német stylusban tornyos, aranyos csecsés házak szerteszét az utcákban.⁶⁴ A vén paloták között fiatal eleven könnyű házikok. És fekete komoly templomok. A hívő asz-szonyosereg bevásárolja vagy eladja a téfelt, megvan elégedve az Ur segítségével s be-megy a templomba úgy futtába. Hirtelen térdre veti magát néhány imát mond s kapja a kosarát szaladván tovább.

Délre Bankon ebédelttem. Csinos kis mulatohely ez, fürdővel a hegyek között félóra-ra a várostól. Kékszemű gyerekek évődtem, kékszemű leány tiltotta a gyermeket a helyte-lenkedéstől s maga csintalankodott szép szemeivel.

A nagy dombrol belátni Kassát. De ez a város is, mint a miket most befutottam ½ rész-ben uj. A fedelek beszélnek. Vagyonosodásról s ezzel a kényelmi igények felléptéről.

Persze átkos azért a Tisza [...].

Hirtelen vetem mindezt ebbe a könyvbe. Készülök muzsikát hallgatni a Széchenyi li-getbe.

* * *

Egész Kassa.

Sok katonatiszt; csinos jogász ficzok rengeteg gyermek, sok szép nő.

„Kassai szépeknek” szeretném hívni őket, mert egészen sajátos typus. Kissé lomha te-le arczu szépségek.⁶⁵ Nagy részének gömbölyű a képe s kicsi a szeme. Egészséges jól emésztő hölgyek a kik épen ezért igen jószágosan tudnak mosolyogni.⁶⁶

⁶⁴ K: <...> utcákban [emend.]

⁶⁵ K: szépségek [emend.]

⁶⁶ K: mosolyogni [emend.]